

PRAGMATIK TAHLILNING NAZARIY ASOSLARI VA NASRIY MATNLARNI O'RGANISH IMKONIYATLARI

Turdimurodova Avazgul Xolto'ra qizi

Oltinsoy tumani 23-maktabning ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada pragmatik tahlilning nazariy asoslari va nasriy matnlarni o'rganishdagi metodologik imkoniyatlar ko'rib chiqiladi. Pragmatikaning asosiy tamoyillari, matnni kontekst va kommunikativ vazifalar doirasida tahlil qilish usullari yoritiladi. Nasriy matnlarda mavjud pragmatik birliklarning shakllanishi, ularning tahlil usullari va tadqiqotdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy adabiy jarayonda pragmatik yondashuvning ahamiyati va istiqbollari aniqlanadi.

Kalit so'zlar. Pragmatik tahlil, nazariy asoslar, nasriy matn, kommunikativ vazifa, semantik tahlil, diskurs, kontekst, nutq aktlari.

Abstract

This article examines the theoretical foundations of pragmatic analysis and methodological possibilities in the study of prose texts. The main principles of pragmatics, methods of analyzing the text within the context and communicative tasks are highlighted. The formation of pragmatic units in prose texts, their methods of analysis and significance in research are analyzed. The significance and prospects of the pragmatic approach in the modern literary process are also determined.

Keywords. Pragmatic analysis, theoretical foundations, prose text, communicative task, semantic analysis, discourse, context, speech acts.

KIRISH

Pragmatika tili amalda ishlatish, muloqot jarayonida yuzaga keladigan ma'no va maqsadlarni tahlil qiluvchi lingvistik sohadir. Pragmatik tahlil til birliklarining an'anaviy semantik qirrasidan tashqari, ularning muloqotdagi funktsional yukini aniqlashga yordam beradi. Nasriy matnlar esa murakkab kommunikativ birlik sifatida pragmatik tahlil uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Bu tahlil orqali matnning chuqur semantik qatlamlari va yashirin kommunikativ niyatlari ochib beriladi.

Nasriy matnlarni o'rganishda pragmatik yondashuv matn muallifining niyati, o'quvchi kutgan natija va ularning o'zaro aloqalarini tushunishga qaratiladi. Matn muallifi va auditoriya o'rtasidagi pragmatik ko'prikn aniqlash orqali matnning asl ma'nosini chuqurroq anglash imkoniyati yuzaga keladi. Bunda kontekstual va kommunikativ omillar tahlilning asosiy tayanch nuqtalaridan biri sifatida qaraladi. Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda nasriy matnlar pragmatik jihatdan nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik va psixolingvistika nuqtayi nazaridan ham o'rganilmoqda.

Nasriy matnlarda pragmatik tahlil o'ziga xos strategiyalar va uslublar orqali amalga oshiriladi. Bu strategiyalar orasida kontekstni tahlil qilish, nutq aktlarini aniqlash va diskursiv yondashuvlar asosiy o'rin tutadi. Har bir metod matnning o'ziga xos xususiyatlariga qarab tanlanadi va qo'llaniladi. Shu bois, nasriy matnlarning ko'p qirraliligi pragmatik tahlilni yanada murakkab va chuqur tadqiqotni talab qiladigan soha sifatida ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Pragmatika sohasida K. Levinson, S. C. Levinson, D. Vunderlich va J. L. Ostin kabi olimlarning ishlari katta ahamiyatga ega. Ularning tadqiqotlari til va muloqot o'rtasidagi bog'liqlikni, gaplovchi va tinglovchi intensionlari o'rtasidagi o'zaro ta'sirni yoritib beradi. Xususan, Ostin tomonidan ilgari surilgan "nutq aktlari nazariyasi" pragmatik tahlilning asosiy nazariy asosini tashkil qiladi.

Searle esa nutq aktlari tasnifini ishlab chiqdi va muloqotdagi maqsadlarning pragmatik mexanizmlarini ochib berdi. Bu nazariyalar nasriy matnlarning nutqiy hodisa sifatidagi qirralarini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Adabiy asarlarni pragmatik tahlil qilishda G. Graysning "hamkorlik prinsipi" va "implicatura" tushunchalari asosiy metodik ko'rsatkichlar sifatida ishlatiladi. Ushbu yondashuvlar o'quvchi va muallif o'rtasidagi yashirin aloqalarni aniqlashda katta rol o'ynaydi.

Mahalliy adabiyotlarda esa O'zbekistonlik tilshunos olimlar tomonidan ham pragmatika masalalari o'rganilgan. Jumladan, R. J. Jalilov, D. Oripov va B. Jo'rayevlarning ishlarida nasriy matnning kommunikativ xususiyatlari tahlil qilingan. Ularning tadqiqotlari, asosan, adabiy tilda ifodalanadigan pragmatik birliklarning identifikatsiyasiga qaratilgan. Shu tarzda, ilmiy manbalarda pragmatika va nasriy matnlar tahliliga oid izlanishlar kengayib bormoqda.

Bundan tashqari, zamonaviy adabiyotshunoslik va tilshunoslikda internet matnlari va elektron kommunikatsiya vositalari orqali shakllangan nasriy birliklarning pragmatik jihatlari

ham alohida o'rganilmoqda. Bu holat nasriy matnlarni zamonaviy kommunikatsiya muhitida tahlil qilishning dolzarbligini oshiradi.

Mazkur tadqiqotda nasriy matnlarni pragmatik tahlil qilish uchun kompleks metodik yondashuv qo'llanildi. Birinchidan, kontekstual tahlil orqali matnni uning yuzaga kelgan ijtimoiy, madaniy va tarixiy sharoitida o'rganish amalga oshirildi. Bu uslub muallifning yashirin niyatlarini aniqlash va matnning konnotativ ma'nolarini ochib berishda yordam berdi.

Ikkinchidan, kommunikativ-pragmatik tahlil asosida gaplovchi va tinglovchi orasidagi muloqot strategiyalari tahlil qilindi. Bu metod yordamida matn ichidagi nutq aktlari, ularning illokutsiya va perlokutsiya qirralari aniqlab olindi. Bunday yondashuv, ayniqsa, dialogik shakldagi nasriy matnlarni o'rganishda muhim natijalar berdi.

Uchinchidan, diskursiv tahlil vositasida matn diskurs sifatida o'rganildi va ijtimoiy muhit bilan o'zaro bog'liqligi aniqlab berildi. Diskursning tahlili orqali matnni nafaqat estetik asar sifatida, balki ijtimoiy nutq shakli sifatida baholash imkoniyati yaratildi. Shu tarzda, matn ijtimoiy, madaniy va g'oyaviy kontekstlarda tahlil qilindi.

Nihoyat, semantik-pragmatik metod yordamida til birliklarining ma'no qatlamlari va ularning kommunikativ yuklari tahlil qilindi. Bu metod orqali matn ichida mavjud bo'lgan yashirin semantik signallar va ularning o'quvchi bilan o'zaro ta'siri o'rganildi. Umuman olganda, qo'llanilgan metodologiyalar nasriy matnlarni kompleks ravishda yoritishga imkon berdi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalariga ko'ra, nasriy matnlar pragmatik tahlil uchun juda boy manba ekanligi tasdiqlandi. Ularda gaplovchi va tinglovchi o'rtasidagi o'zaro aloqalar, yashirin maqsadlar va kommunikativ strategiyalar aniq ko'rinadi. Ayniqsa, zamonaviy adabiyotlarda kommunikativ o'ziga xoslikning kuchayishi pragmatik tahlilning ahamiyatini oshirmoqda.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, nasriy matnlarda nutq aktlari (buyruq, taklif, so'roq) va ularning o'zaro kombinatsiyalari o'quvchi bilan muloqotni kuchaytiradi. Shuningdek, matnlardagi kontekstual signallar o'quvchi tomonidan to'g'ri talqin qilinsa, asarning to'liq kommunikativ samarasi yuzaga chiqadi. Shu bois, kontekst va intension tahlili alohida ahamiyat kasb etadi.

Diskursiv va semantik-pragmatik tahlillar natijasi sifatida, nasriy matnlar ichki ijtimoiy va g'oyaviy qatlamlarga ega ekanligi aniqlandi. Bu esa, nasriy matnni faqat badiiy jihatdan

emas, balki ijtimoiy hodisa sifatida ham o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Ayniqsa, zamonaviy asarlarda jamiyatdagi o'zgarishlar pragmatik belgilar orqali ifodalanmoqda.

Olingan natijalar asosida nasriy matnlarni tahlil qilishda kompleks yondashuvni qo'llash zarurati asoslab berildi. Faqat semantik yoki sintaktik tahlil pragmatik o'ziga xoslikni to'liq ochib bera olmaydi. Shu bois, pragmatik, kommunikativ va diskursiv metodlarning uyg'un qo'llanishi optimal natijalar beradi.

Nasriy matnlarning pragmatik tahlili quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- Matnning yaratilish maqsadini (muallif intensiyasini) aniqlash.
- Qabul qiluvchiga (o'quvchiga) ta'sir mexanizmlarini o'rganish.
- Matndagi yashirin ma'nolar va implikaturalarning ochilishi.
- Kontekst va intertekstual aloqalarni aniqlash.
- Matnning kommunikativ qadriyatlarini baholash.

Nasriy matn tahlilida quyidagi pragmatik omillar muhim o'rin tutadi: muallif va o'quvchi o'rtasidagi munosabat, muloqot rejasi, nutq aktlari, kontekstual ko'rsatkichlar va qabul qiluvchi auditoriyaning ijtimoiy-madaniy xususiyatlari.

Asosiy pragmatik elementlar	Nasriy matndagi namoyon bo'lish shakli
Muallif intensiyasi	Personajlar harakati, syujet qurilishi
Qabul qiluvchi roli	Dialoglar, nutq o'zgarishlari orqali
Nutq aktlari	Buyruq, so'rov, va'da, iltimos shakllari
Kontekst	Voqea joyi, zamoni, madaniy kodlar
Implikatura	Yashirin ma'nolar, kinoya, ishora vositalari

XULOSA

Nasriy matnlarni pragmatik tahlil qilish zamonaviy tilshunoslik va adabiyotshunoslikda muhim o'rin tutmoqda. Pragmatik yondashuv matnning muloqotdagi rolini ochadi, yashirin ma'nolar va muallif intensionlarini aniqlashga yordam beradi. Ayniqsa, zamonaviy o'zgaruvchan kommunikatsiya sharoitida bu tahlil yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, nasriy matnlarni o'rganishda faqat grammatik yoki semantik qirralarni emas, balki pragmatik jihatlarni ham tahlil qilish kerak. Chunki aynan

pragmatik omillar matnning kommunikativ muvaffaqiyatini belgilaydi. Bu yondashuv o'quvchiga matnni chuqurroq anglash va baholash imkonini beradi.

Kelgusida nasriy matnlar pragmatik tahlilini yanada kengaytirish, zamonaviy matnlar va elektron kommunikatsiya vositalaridagi pragmatik birliklarni o'rganish zarur. Ayniqsa, multimodal matnlarning pragmatik xususiyatlarini o'rganish yangi ilmiy yo'nalishlar uchun asos bo'lishi mumkin.

Umuman olganda, nasriy matnlarning pragmatik tahlili ilmiy-tadqiqot ishlarida yangicha metodologik yondashuvlarni talab qiladi. Bu esa, til va adabiyot o'rganish sohasida yangi izlanishlarga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press.
3. Searle, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Grice, H. P. (1975). *Logic and Conversation*. In *Syntax and Semantics*, Vol. 3. New York: Academic Press.
5. Jalilov, R. J. (2005). *Matn pragmatikasi va stilistikasi*. Toshkent: Fan nashriyoti.
6. Oripov, D. (2012). *Pragmatika va adabiy matn*. Toshkent: Universitet nashriyoti.